

CAPITOLUL I

SURSELE ANTICE ȘI MEDIEVALE ALE CURENTELOR EZOTERICE MODERNE

I. PRIMELE UNSPREZECE SECOLE

1. *Hermetismul alexandrin*

O serie de opere dispersate, în cea mai mare parte pierdute, scrise în limba greacă în regiunea Alexandriei, la începutul erei noastre, constituie o masă eterogenă, un corpus cunoscut sub numele de Hermetica. Ele tratează subiecte diverse: astrologie, alchimie, filosofia Naturii, teozofie, teurgie... Din acest ansamblu se detașează o colecție constituită într-o epocă tardivă: *Corpus Hermeticum*, care reunește texte redactate în secolele II-III ale erei noastre; este vorba despre cincisprezece texte, cărora li se adaugă Asclepius și Fragmentele din Stobeus. Autorul sau inspiratorul lor legendar este Hermes Trismegistos, „cel de trei ori mare”, pe care genealogiile, numeroase și contradictorii, îl identifică cu zeul egiptean Thot și cu zeul grec Hermes; din aceleași surse rezultă că Trismegistos

ar fi trăit în vremea lui Moise, egiptenii datorându-i legile și știința lor. Evul Mediu nu va cunoaște *Corpus Hermeticum* (care va fi redescoperit în Renaștere), ci doar *Asclepius*. În ciuda aspectului său speculativ, *Corpus Hermeticum* nu conține o doctrină unitară; există numeroase contradicții între diversele texte care îl compun, pentru că autorii acestora sunt diferiți. Cel mai celebru tratat este *Poimandrès*, un discurs teozofic cu care se deschide *Corpus Hermeticum*; el expune o cosmogonie și o antropogonie din perspectiva iluminării și a revelației. Printre temele care se degajează din acest discurs figurează aceea a căderii și a reintegrării, precum și tema memoriei, văzută sub aspectul relațiilor sale cu imaginația activă.

Dacă *Corpus Hermeticum* nu tratează despre alchimie, în schimb tot ceea ce cunoaștem noi din alchimia occidentală, de la începutul erei noastre, se găsește în scrierile care aparțin acestui context. Se pare că alchimia nu era cunoscută în Egiptul faraonic și că s-ar fi dezvoltat ca o prelungire a astrologiei hermetiste, plecând de la noțiunea de simpatie care leagă fiecare planetă de câte un metal. Până în jurul secolului II a.Chr., alchimia a fost o tehnică asociată meșteșugului orfevriei. Începând cu Bolos din Mendes, în secolul al II-lea a.Chr., ea va lua o turnură filosofică și se va prezenta din ce în ce mai mult ca o știință revelată. Zosimos din Panopolis (secolul al III-lea sau începutul secolului al IV-lea), din opera căruia s-au păstrat 28 de cărți, dezvoltă o alchimie vizionară, fiind urmat de Synesius (secolul al IV-lea), Olympiodor (secolul al VI-lea) și Stephanos din Alexandria (secolul al VII-lea), care vede în alchimie un exercițiu spiritual.

2. Alte curente necreștine

Hermetismului alexandrin i se adaugă alte patru curente necreștine, importante în geneza ezoterismului modern: neopitagorismul primelor două secole ale erei noastre, care va reapărea neîncetat mai târziu, sub diverse forme de aritmosofie; stoicismul, care se întinde pe o perioadă de aproape două secole și comportă elemente ezoterice evidente, prin accentul pe care-l pune pe cunoașterea universului concret și a unei totalități organice care garantează acordul dintre lucrurile terestre și cele cerești; în fine, neoplatonismul, a cărui învățătură cuprinde, de la Plotin (205-270) la Damascius, metode care ar permite atingerea unei realități suprasensibile, precum și construirea și descrierea acestei realități în structura și în articulațiile sale. Porfir (273-305), Iamblichus (autorul textului intitulat *Mistere egiptene*, scris în jurul anului 300) și Proclus (412-485) figurează printre neoplatonicienii la care se face referință cel mai des în literatura ezoterică ulterioară. Cabala evreiască, ultimul curent necreștin important, este o teozofie; în secolul al V-lea sau al VI-lea, este redactat un text cosmosofic de câteva pagini, *Sepher Yetzirah* (*Cartea Creației*), prefigurare a ceea ce are să fie Cabala propriu-zisă. La toate acestea se adaugă o intensă activitate intelectuală arabă, legată de expansiunea rapidă a Islamului. Scrisorile arabe ale Fraților Sinceri (secolul al IX-lea) sunt pline de speculații ezoterice de tip cosmogonic. Începând cu secolul al IX-lea, textele neoplatonismului și ale hermetismului sunt traduse în arabă, ceea ce suscită apariția de opere originale (*Teologia* lui Aristotel, secolul al IX-lea; *Picatrix*, secolul al X-lea, o summa de cunoștințe magice de origine

parțial greacă; *Turba philosophorum*, o compilație de pasaje despre alchimie; *Cartea Cauzelor* apărută în jurul anului 825, în care se găsește prima versiune a faimosului text numit *Tabla de Smarald*).

3. Aspecte ezoterice ale gândirii creștine din primele unsprezece secole

A existat sau nu un „ezoterism creștin” primitiv? Era acesta sau nu esențialmente o moștenire a tradiției iudaice? Iată câteva chestiuni care sunt dezbătute încă și astăzi. Clement din Alexandria (160-215), al cărui creștinism elenistic este impregnat de mistica iudaică, subliniază în *Stromata* importanța gnozei, adică a unei cunoașteri care ajută credinței și o depășește; și Origene (185-254) îndeamnă la un efort constant de interpretare, la mai multe niveluri, a Bibliei pentru depășirea credinței prin gnoză. Situat la limita ereziei față de creștinismul mai mult sau mai puțin oficial reprezentat de acești doi autori, gnosticismul îmbracă forme variate, care au în comun tema eliberării de rău prin distrugerea universului nostru și înălțarea sufletului deasupra acestuia. Spre deosebire de Basilide și Valentin, alți gnostici din aceeași epocă – printre care Marcion –, propovăduiesc o concepție dualistă despre om și lume (Răul este egal din punct de vedere ontologic cu Binele). Această concepție se regăsește în curentul maniheist al lui Manes (secolul al III-lea). Un pesimism metafizic impregnează gândirea gnosticismului (altfel foarte bogată și plină de imagini inspirate), din care se trage bogomilismul bulgar din secolul al X-lea și, din acesta, catharismul. În perioada următoare se afirmă trei nume mari. În primul rând,

Pseudo-Dionisie Areopagitul, care în opera sa, scrisă în grecește (*Teologia mistică, Numele divine, Ierarhia cerească*), extrage din Biblie, sub influența ideilor lui Proclus, o teozofie a medierii imaginând o triplă triadă de entități angelice. Aproximativ un secol mai târziu, Maxim Confesorul comentează operele lui Proclus. În sfârșit, în secolul al IX-lea, Johannes Scotus Erigena, călugăr venit din Irlanda, scrie *Periphyseon (Despre diviziunea Naturii)*, unul dintre edificiile intelectuale cele mai importante ale Evului Mediu.

II. EZOTERISMUL ÎN GÂNDIREA MEDIEVALĂ

1. O teologie ezoterizantă

Secolul al XII-lea descoperă natura în lumina analogiei. Devenită recent accesibilă Occidentului, știința arabă a favorizat această asimilare a Naturii și a lumii. În operele Școlii de la Chartres, mai ales la Bernard Silvestre (*De mundi universitate*, 1147) și Guillaume de Conches (cca 1080-1145), nu se manifestă încă o ruptură între principiile metafizice și cosmologie. Dar pe lângă autorii Școlii de la Chartres există și alții, diferiți. În această epocă iau naștere capodopera lui Alain de Lille (1128-1203), *De planctu naturae*, uluitoarele texte ilustrate mistico-teozofice ale Hildegardei von Bingen (1099-1180), mai cu seamă *Scivias*; tot acum apar *Clavis Physicae* și *Elucidarium* ale lui Honoré d'Autun, precum și alte creații similare. În această epocă romană, atât de propice unor teme precum corespondențele, imaginația, medierile, Natura și căile devenirii spirituale, apare spiritul franciscan,

care, prin dragostea sa față de natură, încurajează această tendință. Școala de la Oxford are și ea o contribuție importantă în această privință (o teozofie a luminii la Robert Grosseteste, alchimie și astrologie la Roger Bacon etc.). Către anul 1300, când se încheie practic pătrunderea textelor arabe în Occidentul latin, are loc, în teologia creștină, triumful averroismului (adică al gândirii arabului Averroes, 1126-1198, interpret al lui Aristotel), asupra influenței persanului Avicenna (980-1037). În Occident, avicennismul este înlocuit de averroism, ceea ce face să dispară aproape cu desăvârșire din teologie atât *mundus imaginalis* cu intermediarii săi, cât și imaginația activă, în favoarea unui raționalism care va sfârși prin a deveni marca proprie a spiritului occidental. Pe de altă parte, secolul al XII-lea creștin și islamic „teologizează” din ce în ce mai mult „cauzele secunde” (mai ales cosmologia) într-o direcție metafizică, ceea ce va duce la problematizarea articulării dintre principiile metafizice și cosmologie. Această dispariție și această problematizare vor favoriza apariția ezoterismului propriu-zis.

2. Summae și sinteze universale

Multe dintre summae sunt culegeri de miracole sau, mai ales, de observații asupra virtuților celor patru regnuri; ele prefigurează *philosophia occulta* a Renașterii (este cazul, de pildă, cărții lui Vincent de Beauvais, *Speculum naturale*, 1245; sau al aceleia a lui Bartolomeu Anglicus, *De proprietatibus rerum*, 1230). Dar există de asemenea summae care sunt mari sinteze filosofice (însă nu toate prezintă tendințe ezoterice). O astfel de lucrare este aceea a abatelui calabrez,

Joachino da Fiore (cca 1135-1202), care distinge trei mari perioade în Istoria Universală (domnia Tatălui, cea a Fiului și domnia viitoare a Sfântului Duh) și care va cunoaște în Timpurile moderne o celebritate considerabilă, nu atât prin faptul că va alimenta speculațiile teozofice asupra „Celei de-a Treia Vârste” sau a viitorilor ghizi spirituali, cât prin utilizarea ei de către filosofi Istoriei. Să mai cităm *Ars Magna*, a lui Raymondus Lullus (1235-1316), o artă combinatorie cu pretenții universaliste, marcată de neoplatonismul medieval transmis prin filiera lui Scotus Erigena, adică de un platonism dinamizat, apropiat de Cabala evreiască ce înflorea atunci în Spania. Chiar la sfârșitul Evului Mediu, Nicolaus Cusanus (1401-1464) anunță hermetismul Renașterii prin susținerea ideii unei unități fundamentale a religiilor (*De pace fidei*, 1453) și propune un sistem al lumii, o teorie a „contrariilor” în care infinitul mare coincide cu infinitul mic – o știință totală, care înglobează și astrologia.

3. Hermetism, astrologie și alchimie

Lucrările de magie cu caracter ezoteric, precum *Picatrix* (de origine arabă, cum am arătat mai sus, cunoscută prin traduceri latine și adaptări) sau tratatele care țin de *ars notoria*, arta invocării îngerilor, sunt numeroase. *Corpus Hermeticum* s-a pierdut până în Renaștere, dar a rămas *Asclepius* în latină și alte texte hermetice care au circulat (unul dintre cele mai cunoscute, *Liber XXIV philosophorum*, datează din secolul al XII-lea). În astrologie, în secolul al XII-lea, se detașează numele lui Roger din Hereford și al lui Jean d'Espagne, dar această știință nu este

esențială pentru o lume încă pătrunsă de divin. În *Infernul* lui Dante sunt închiși doi dintre marii astrologi ai secolului al XIII-lea, Michael Scotus și Guido Bonatti. La începutul secolului al XIV-lea, Lulle și Pietro d'Abano acordă un loc important astrologiei în operele lor, respectiv *Ars Magna* și *Conciliator* (1303). Cecco d'Ascoli (1269-1327), un alt astrolog de anvergură, moare pe rug la Florența. Pierre d'Ailly (1350-1420) vrea să ridice astrologia la rangul de „teologie naturală” capabilă să illustreze raporturile ei complexe cu știința și cu gândirea creștină. În ceea ce privește alchimia, aceasta nu este cunoscută deloc în Europa înainte de secolul al XII-lea; Islamul este cel care o introduce aici, prin intermediul Spaniei. La sfârșitul secolului al XIII-lea circulă două texte alchimice care vor constitui o sursă de inspirație importantă: *Turba Philosophorum* (cf. *supra*, în legătură cu originea sa arabă), care pune în scenă un dialog între vechii alchimiști; *Summa*, ansamblu de scrieri atribuite arabului Gabir. Autorul legendar al lucrării *Aurora consurgens* este sfântul Toma de Aquino. Să mai cităm operele atribuite catalanului Arnould de Villanova (cca 1235-1311), în special *Rosarium Philosophorum*. Începând cu secolul al XIV-lea (de-abia în acest moment literatura alchimică ia avânt, rămânând abundentă până în secolul al XVIII-lea inclusiv) trebuie menționați autori ca John Dastin, Petrus Bonus (*Pretiosa margarita novella*, cca 1330). De asemenea, Nicolas Flamel, în jurul personalității căruia s-a țesut o serie de legende fascinante, despre care se mai scrie încă și astăzi, George Ripley (*The Compound of Alchemy*, 1470; *Medulla alchimiae*, 1476), Bernardus Trevisanus (1406-1490). La fel ca și în

CUPRINS

PREFAȚĂ	5
INTRODUCERE	11
A) Definiții prea restrânse	12
B) Constituirea unui corpus de referințe în renaștere	17
C) Componentele ezoterismului occidental modern văzut ca formă de gândire ...	25
D) Avantajele unei abordări empirice	35
E) Remarci lexicale	42
Capitolul I – SURSELE ANTICE ȘI MEDIEVALE ALE CURENTELOR EZOTERICE MODERNE	47
I. Primele unsprezece secole	47
II. Ezoterismul în gândirea medievală	51
III. Căutări inițiatice și arte	55
Capitolul II – EZOTERISMUL ÎN CENTRUL RENAȘTERII ȘI ÎN LUMINA BAROCULUI ...	59
I. O descoperire a umanismului: „philosophia perennis”	59
II. Contribuția germanică: filosofia naturii și teozofia	65
III. Interpretarea lumii și a miturilor	73

Capitolul III – EZOTERISMUL LA UMBRA	
„LUMINILOR”	83
I. Teozofia în toată splendoarea ei	83
II. De la artele lecturii la arta fluidelor subtile	89
III. Un secol de inițieri	95
 Capitolul IV – DE LA CUNOAȘTEREA	
ROMANTICĂ LA PROGRAMELE	
OCULTISTE	103
I. Epoca „Filosofiei Naturii” (Naturphilosophie) și a marilor sinteze ..	103
II. Tradiție universală și ocultism	110
III. Ezoterismul societăților inițiatice. Ezoterismul în artă (1848-1914)	119
 Capitolul V – FORME DE EZOTERISM	
ÎN SECOLUL XX	127
I. Gnoze pe urmele tradiției occidentale	127
II. La răscrucea tradițiilor	137
III. Artele și științele umane	147
 BIBLIOGRAFIE SUCCINTĂ	159
Lucrări ale aceluiași autor	163